

ДВІ ПОДОРОЖІ НА КРАЙ... (В.ВИННИЧЕНКО І Л.-Ф.СЕЛІН
 ПРО “МІСЦЯ ПАМ’ЯТІ” І “ДУХОВНИЙ” СИФІЛІС У КРАЇНІ РАД

Галина СИВАЧЕНКО

Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України,
 Київ (Україна); syvachenkagalina@gmail.com

TWO TRIPS TO THE EDGE ... (V. VYNNYCHENKO'S
 AND L.-F. SELIN'S POINT OF VIEW ABOUT
 "PLACES OF MEMORY" AND "SPIRITUAL" SYPHILIS
 IN THE COUNTRY OF THE SOVIETS

Halyna SYVACHENKO

Taras Shevchenko Institute of Literature of the National
 Academy of Sciences of Ukraine, (Kyiv, Ukraine),
 ORCID 0000-0002-8052-4028

Syvachenko Halyna. Two trips to the edge ... (V. Vynnychenko's and L.-F. Céline's point of view about "places of memory" and "spiritual" syphilis in the country of the Soviets. The purpose of the proposed article is to analyze the relationship of the two the most "mythologized" representatives of Ukrainian and French literature: V. Vynnychenko and L.-F. Céline in the country of the Soviets to reveal the sources of their ideology (literary nationalism and anti-Semitism in Selin, as well as Europeanism and literary cosmopolitanism in Vynnychenko). The novelty of the study is realized in showing the relation of both writers to Bolshevism, the proletariat, Soviet reality, using Selin's pamphlets "Mea culpa", "Little things for a pogrom", as well as Vynnychenko's pamphlet "The Revolution is in danger", the novel "The word is yours, Stalin!" "places of memory", which occupies an important place in modern mnemonics, with the involvement of the theory of cultural memory (P. Nora), intertextual memory, accentuated memory of history. Research methods: comparative, historical-cultural, biographical, cultural memory. Conclusions: Despite the differences in worldview, problems and poetics, the prose of Vinnichenko and Selina is united by a sharply critical attitude towards Bolshevism, the proletariat, a negative perception of Hitler and Stalin, and the use by both prose writers of the metaphor of "spiritual" syphilis.

Keywords: V. Vynnychenko, L.-F. Céline, political pamphlets, "places of memory", intertextual memory, Stalin, Hitler, venereal clinic, Lager's hospital.

Вступ. Володимир Винниченко (1880–1951) та Луї-Фердінанд Селін (1894–1961) вважаються останніми за часом і найбільшими скандалами і водночас “найміфологізованішими”, парадигмальними постатями в українській та французькій літературах.

Життєвий, творчий та політичний шлях Винниченка був доволі складний, сповнений конфліктів, політичних протистоянь, естетичних різких поворотів, але все це було пов’язано із соціально-політичними, естетичними та філософськими парадигмами, на які митець наражався протягом свого непростого життя. Літературний путь Селіна став яскравим зразком еволюції індивідуалістичної свідомості в ХХ ст., аполітичної, глухої до всього, що лежить поза сферою її суб’єктивних інтересів, бажань і задоволень. І в цьому сенсі Винниченко, звичайно, як людина, політик і митець дуже далекий від Селіна. Водночас існує один топос, який безперечно об’єднує цих двох непересічних, парадигмальних особистостей – це країна Рад.

Мета статті – проаналізувати й зіставити ставлення двох найбільш “міфологізованих” представників української та французької літератур – В. Винниченка і Л. Ф. Селіна до країни Рад, розкрити джерела їхньої ідеології та пов’язаної з нею проблематики.

Новизна наукової розвідки полягає у зіставленні памфлетів Селіна “Mea culpa”, “Дрібниці для погрому” з памфлетом Винниченка “Революція в небезпеці”,

романом “Слово за тобою, Сталіне!” і Щоденниками, базованому на концептах сучасних теоріях культурної пам’яті.

У дослідженні застосовано такі **наукові методи:** порівняльний, історико-культурний, біографічний, культурної пам’яті.

Історіографія питання. У вітчизняному літературознавстві існує чимало праць компаративного характеру, присвячених творчості В. Винниченка. Стосовно Л.-Ф. Селіна їх нараховується всього декілька творів “Подорож на край ночі” а, переважно присвячених роману “Подорож а край ночі” (Лук’яненко М. Поетика і проблематика твору “Подорож на край ночі”), а також врізка від редакції до публікації есея Л.-Ф. Селіна “Mea culpa” (Всесвіт, 1999, № 11-12). При цьому зіставлення памфлетів Селіна з творами Винниченка ні в українській, ні в російській, ні у французькій літературній компаративістиці не розглядалось.

Основна частина. 1936 року Селін вирушив до Радянського Союзу. Приводом стало бажання отримати гонорар за російський переклад “Подорожі на край ночі” (1934). Французький письменник-комуніст Л. Арагон і його дружина Ельза Тріоле – письменниця, перекладачка і рідна сестра “музи російського авангарду”, коханки В. Маяковського Лілії Брик, не втрачаючи надії привернути Селіна на бік компартії і замінити ним А. Барбюса на посаді головного редактора газети “Монд”, виступили з пропозицією перекласти

“Подорож...” на російську мову, що невдовзі й було зроблено: побачив світ переклад, підписаний Е. Тріоле, але здійснений у Москві невідомим радянським перекладачем, а участь Тріоле зводилася до роз'яснення окремих арготизмів. Селін був дуже здивований, коли побачив, що роман вийшов у СРСР зі значними купюрами, звинувативши у цих викривленнях Арагона і Тріоле, яких перемістив із табору друзів у табір “ідіотів”.

Ця подорож залишається однією з найневідоміших і мало вивчених сторінок біографії Селіна. Зате є широко відомою, проте до кінця не осмисленою, поїздка Винниченка до Москви та Харкова, яка відбулася 1920 року, перевернувши все його подальше життя, погляди і, зрештою, цілу творчість.

У наслідку подорожі Селіном був написаний есей-памфлет “Mea culpa” (1936), в якому, майже не зачіпаючи радянських реалій, він оспорував можливість соціалістичного удосконалення людини через причину, яка криється в ній самій. “Як бути щирим, у комунізмі приваблює те, що він нарешті зриває з Людини маску! Не залишає її жодних “виправдань”. Адже цілі сторіччя людина дурила нас, ошукувала, фальшувала, вигадувала страждання й прекрасні наміри... І обернула нас на мрійників про щастя... Несила навіть збагнути, скільки брехні зграла та недоумкувата істота...”¹. Селін, на відміну від Винниченка, називає “великою брехнею погяд до щастя, оскільки в існуванні немає щастя, а є більше чи менше нещастя... Про ці речі ніколи не говорять, – підсумовує письменник. – Однак справжня революція була водночас революцією зізнань, великим очищенням”².

У 20-30-х рр. в СРСР розгорнулася активна пропагандистська кампанія, метою якої була демонстрація світові здобутків жовтневої революції 1917 р. Найбільша кількість європейських діячів культури, які взяли участь у цій кампанії, була з Франції: Ромен Роллан, Едуард Ерріо, Поль Ваян Кутюр’є, Жорж Дюамель, Анрі Барбюс, Андре Мальро, Луї Арагон, Андре Жід, Шарль Вільдрак. Не всі з цих митців правдиво поцінювали життя в СРСР, одним із найвідвертіших критиків виявився А. Жід. Так, у книзі “Повернення з СРСР. Два погляди з-за кордону” (1936) він об’єктивно розповів про трагедію радянського народу, який був задавлений кривавим сталінським терором. Жід намагався зрозуміти, чому Радянський Союз, звідки чекали великого прогресу, перетворився на країну соціальної відсталості та застою, де людська особистість стала мовчазним, покірним вождям “гвинтиком”.

Винниченко знав про поїздку і твір А. Жіда: “Gide повернувся з СРСР розчарований і написав відповідну книгу. Виникла думка: коли так, то не зробив би він передмову до “Імперативу”. І чи не поміг би у його виданні. Ідеї “Імператива” повинні бути йому тепер близькі й варті поширення”³. Із самим твором Винниченко познайомився у жовтні 1937 року, а крім того, уважно стежив за будь-якими свідченнями про життя в СРСР.

Розглядаючи ключові моменти ідеологічної еволюції

Селіна і Винниченка, важливо не просто приписувати їх до більш-менш відомого політичного руху, а виділити на цьому шляху певні константи, зміни та метаморфози. Досвід подібного аналізу передбачає нероздільне функціонування політики і літератури в рамках того, що слідом за французьким філософом Ж. Рансьєром, можна назвати “політикою літератури”⁴, основною властивістю якої є не стільки вивчення публіцистично-політичних суджень письменників, скільки зосередженість на авторській естетичній політиці.

Якщо поглянути на літературно-політичне поле Франції 30-х рр. крізь призму більш загальної опозиції Франція/Інший світ, то можна перекоонатися, що вся “республіка письменства” була розділена на три головні підрозділи з досить умовними ідеологічними кордонами. Ідеться про ті чи ті форми літературного націоналізму, які передбачають більш чи менш традиційну прихильність ідеї Франції. Саме до цього гатунку літературного націоналізму відноситься, на думку С. Фокіна, Селін⁵.

У випадку з Винниченком варто вести мову про ті чи ті форми літературного європеїзму, які передбачали устремління до ідеї єдиної, безконфліктної Європи: – про ті чи ті форми літературного космополітизму, які вміщують у себе сентиментальну налаштованість на мир у цілому світі, що добре ілюструє “Нова заповідь” (1947). До написання твору, що свідчить про остаточне зречення комуністичних ідеалів. Безпосередньою причиною духовної драми стали для письменника відомі московські процеси 1936–1938 рр. Незбагненою, скажімо, видавалася йому та запопадливість, із якою жертви процесів, старі заслужені більшовики обмовляли себе, зізнавались у неймовірних злочинах, що їх вони нібито скоїли: “16 обвинувачених – убито. Так закінчилася (і досить гідко, негідно) доля досить, дійсно, рабської людини Зінов’єва. Але й усі інші 15 показали себе не кращими, всі плазували, всі мазали себе брудом, всі вірили в обіцянки дарувати їм життя. Тут Сталін обдурих і тут явилася московська тактика в усій її гадосности”⁶.

Винниченкова ідея конкордизму, боротьби за мир була значною мірою суголосна ідеям “духовної кризи Європи”, які заповнили інтелектуальні кола повоєнної Європи. При цьому дуже важливо, на думку Т. Гундорової, що саме політика розглядалася під кутом зору духовно-моральних критеріїв, що було, фактично, “чи не останньою загальноєвропейською дискусією ХХ сторіччя”⁷. Її свого часу ще перед Другою світовою війною розпочав Е. Гусерль у праці “Криза європейського людства і філософії” (1935). Ідея “кризи європейського духу” опиняється в центрі інтелектуального життя Європи саме в повоеий час і, очевидно, якби Винниченко мав змогу викласти концепцію конкордизму не Сталіну, а європейським інтелектуалам, то, можливо, вона б не залишилася тільки утопічною. На підтвердження цієї думки можна навести той факт, що 1946 р. в Женеві відбулася міжнародна конференція “Європейський розум”,

¹ Céline L.-F. Mea culpa [My fault], *Vsesvit* [The Universe], 1999, N 11–12, P. 119 [in Ukrainian].

² *Ibidem*, P. 121.

³ Vynnychenko V. Shchodennyky 1932–1942 [Diaries. 1932 – 1942], Kharkiv: Folio, 2021, P. 105 [in Ukrainian].

⁴ Ranciere J. *Politique de la literature*, Paris: Gallimar, 1998, URL: https://www.academia.edu/49458753/Ranci%C3%A8re_Sartre_and_Flaubert [in French].

⁵ Fokin S. “Prevrashcheniye literaturnogo natsionalizma vo Frantsii, ili Lui-Ferdinand Selin o Rossii i russkikh” [The Transformation of Literary Nationalism in France, or Louis-Ferdinand Celine on Russia and Russians], *Voprosy literatury* [Literature issues], 2017, N 2, P. 182–210 [in Russian].

⁶ Vynnychenko V. Shchodennyky 1932 – 1942..., op. cit., P. 101.

⁷ Hundorova T. Yuriy Shevel’ov proty Arnol’da Toynb’li, abo Porakhunky z Yeiropoyu [Yuriy Shevelyov against Arnold Toynbee, or Reckoning with Europe], 1948, *Krytyka* [the Critique], Lystopad, 2017, P. 28 [in Ukrainian].

в якій брали участь провідні інтелектуали Європи: письменник Альбер Камю, теоретик літератури і філософ Дьордь Лукач, філософ Карл Ясперс, швейцарський теолог Карл Барт, швейцарський письменник, філософ – релігійний екзистенціаліст і громадський діяч Дені де Ружмон, який був серед небагатьох громадських і політичних діячів Європи, які, як і Ганді, Винниченко, Селін, ставили знак рівності між Гітлером і Сталіним. Суголосними думкам Винниченка про небезпеку ядерної загрози (“Світовий мир без бомб і барикад”, 1948), були “Листи про атомну бомбу” (Нью-Йорк, 1946) Ружмона, а також ідеї єдиної Європи “Щоденник Старого і Нового світу. 1938-1946” (1948). Отже, хоча Винниченко і не брав активної участі в подібних заходах, оскільки, на жаль, був невідомий європейським інтелектуалам, його ідеї удосконалення людини і світу, боротьби за мир були на часі, тому й так активно та зацікавлено обговорювалася “Нова заповідь” у Франції, де й була гідно поцінована.

Для Селіна, на відміну від Винниченка, були геть непридатними ні літературний космополітизм, ні літературний європеїзм. По-перше, слід мати на увазі військовий досвід, який об’єктивно ставив Селіна у ряд т. зв. втраченого покоління, по-друге, гарне знання повоєнної Європи, набуте в ході численних медичних місій, в яких брав участь Селін як фахівець-гігієніст і перекладач, і по-третє, реальне уявлення про механізми місії Ліги націй.

Безперечно, про антисемітизм будь-якого штибу в зв’язку з Винниченком, дружина якого була єврейкою, годі говорити. Якщо наприкінці 30-х рр. Селін бере на себе “захист” арійської раси, цієї, за його словами, вразливої “грунтовок”, на яку насильно хочуть накласти інші фарби, покладаючи відповідальність за розпалювання нової війни на євреїв, та у цьому сенсі, звичайно, Винниченко стояв на протилежних позиціях. Він ніколи не ставив під сумнів сутність фашистської ідеології, тим більше йому завжди був ненависний антисемітизм. Винниченко навіть збирався взяти участь у процесі Шварцбарда не лише через антипатію до Петлюри, а також тому, що митця не могли не привернути імена французьких письменників А. Бретона, Р. Роллана, А. Барбюса, А. Ейнштейна, П. Ланжевена, які виступили на підтримку Шварцбарда, виправданого через вісім днів більшістю присяжних.

Варто звернутися і до варіанту Селінового та Винниченкового міфу про “вічне повернення”, діалектику свого й чужого. “Чуже”, “чужоземне”, “іноземне” – ці поняття зливаються в одну з головних ман (уявних образів) у Селіна. Винниченко, своєю чергою, також був небайдужим до поняття “чуже”. Так, 21 жовтня 1949 р. він писав у Щоденнику: “нове, чуже, “страшне”, загорнене в старе, своє, не страшне, сприймається без страху, а коли воно, розгорнувшись, виявить себе “добрим”, “справедливим” і, значить, корисним їм вони поставляться до нього з прихильністю”⁸. Обидва письменники з молодих років були налаштовані опинитися деінде, а часом – не зі своєї волі, звідси – пристрасть до подорожей. З подорожами пов’язаний у Селіна і інтерес до іноземних мов, особливо англійської, що надавало можливість американізувати власну французьку мову в своєрідну джаз-манеру. З подорожами пов’язаний і потяг до жінок-іноземок. У Винниченка також помітне бажання вивчати іноземні мови, зокрема англійську та французьку, навіть намагання перекладати, за допомогою дружини, власні

твори. Стосовно потягу до жінок, то їх, як відомо, в житті письменника вистачало, проте здебільшого вони не були іноземками.

Внаслідок свого соціального становища Винниченко і Селін були, так би мовити, зацікавлені досвідом побудови антикапіталістичного суспільства. Письменник-лікар, Селін гостріше за інших сучасників сприймав реальну бідність людей, яку він пізнавав не з “Думок” Паскаля чи романів Гюго і Золя, а зі своєї медичної практики. По суті, серед мотивів подорожі до СРСР в серпні 1936 р. було прагнення на власні очі побачити, що змінилось у становищі пересічної людини в результаті грандіозного більшовицького експерименту більшовиків.

Інтерес до досвіду побудови антибуржуазного суспільства сягав саме професійної діяльності майбутнього письменника. Одним із прямих жанрових джерел прози Селіна виступала т. зв. популістська, чи пролетарська література, представлена, зокрема, романом “Північний готель” К. Дабі (1898-1936), нещасного супутника А. Жіда в подорожах країною Рад, який помер при загадкових обставинах у Севастополі від скарлатини.

Селін, чудово усвідомлюючи цю жанрову модель, не задовольняється поетикою пролетарського роману, в якому так чи так поетизувалося пролетарське життя. Більше того, він перетворює образ пролетаря на свого роду “концептуального персонажа”, виступаючи в памфлетах під іменами-новотворами Полю (фр. Populace – чернь, простолюд, роріло – народ, натовп), а в пасажах, які торкалися російського життя, під характерним російським іменем Прол Пролович (очевидно, як похідне від “пролетар”). Подібний новотвір, Іванище, можна зустріти і в “муженських” романах Винниченка, де детально розроблена тема Івана – Іванища. Іван для письменника уособлення людської індивідуальності, тоді як Іванище (“українське Іванище”, “пролетарське Іванище”, “емігрантське Іванище”, “світове Іванище”) – це сукупність окремих Іванів, колектив, спільнота, людство. Воно керує суспільством, “поглинаючи” індивіда й надаючи йому статус “колективної людини” (К.-Г.Юнг). Метафорично-сюрреалістичний образ Іванища – “велетенське Страховище з мільярдами помачок, клітинок, найскладніших органів і всевидячих очей, всечуючих вух, всемогутнє, всеблагє, всемстивє й всеправдивє і всебrehливє. Воно є найвище знання і найдурніша забобонність, святість і гріх, ганьба і чеснота. Воно є джерелом всіх цінностей, всіх якостей, всіх приваб і солодкостей життя. Воно є джерелом життя і смерті людини⁹. Тож Іванища нема – порожнеча, нуль” мислиться письменником як спосіб організації суспільства.

По суті, в обох випадках ідеться про політичну сатиру на той культ пролетаря, котрий у радянській Росії став головною декорацією свого роду “театру жорстокості”, на який обернулася більшовицька диктатура в 30-х рр. Селін не любив пролетаріату, більше того, письменник став справжнім ненависником пролетаріату після відвідин колиски пролетарської революції.

“Йому, Пролу, поклялися колись, що в усьому винні “інші”, прихована жовч усіх його нещастя! Га! Підібрали, обібрали! Туфта! Немає більше жодних “інших”. Адже його міцно тримають під замком, цього нового обранця оновленого суспільства. Навіть у Петропавлівці, пресловутій царській в’язниці, колишніми ув’язненими не

⁸ Vynnychenko V. Shchodennyky. 1943 – 1951, op. cit., P. 272.

⁹ Vynnychenko V. Shchodennyky. 1932–1942, op. cit., P. 81.

¹⁰ Celine L.-F. Ecrits polemiques [The Polemical writings], Quebec: Edition Huit, 2012, P. 11–12 [in French].

так сильно опікувались. Ті ще могли думати, що їм хотілося. Тепер усе, баста. Тепер точно нічого не попишеш. Його, Прола Проловича, стережуть як нікого в світі, можна сказати, Водночас він під надійним захистом – сто тисяч верств колючого дроту! – цей пустун нової системи, він захищений і від нечистих іззовні, і від покидьків старого світу всередині. Це ж він, Прол Пролович, утримує ... найбільш садистську поліцію на всій планеті”.

У Винниченкових Щоденниках поняття “пролетар”, “пролетарський” зустрічається понад сто разів. Так, 16 січня 1927 р. читаємо: “Бідний пролетаріат – якої тільки пакости не вішають тобі на шию. І яка ж, дійсно, болотянність сумління в цих “вождів” пролетаріату”. І далі: “Його величність – Пролетаріат”. І коли уявиш цю величність, цю вбогість, ці злидні, матеріальні й духовні, цю підлеглисть деякому “освіченому”, цю покору озброєному інтелектові, сумно й гидко стає” (25 вересня 1928 р.). Невдовзі 18 лютого 1929 р. занотовано: “Пролетаріат є група людства, позбавлена непомірною працею та іншими умовами соціального буття можливості мати знання й свідомість. Це малоосвічені, навіть темні люди, пройняті філософією життя пануючих класів”¹¹. Не важко помітити, що обидва письменники сходяться в оцінці ролі й місця пролетаріату в житті радянського суспільства, щоправда, при цьому не можна не зафіксувати їдку селінівську сатиру, тоді як винниченкові оцінки сповнені болю за долю народу з таким пролетаріатом.

Діагностичний характер літературної думки Селіна проявився в одній з найбільш розгорнутих характеристик російського життя, російської літератури і російських людей, представлений в памфлеті “Дрібниці для погрому”: “Часто після читання російських авторів, я хочу сказати, авторів великої епохи (а не радянських холуїв), наприклад, Достоевського, Чехова чи навіть Пушкіна, ми задавалися запитанням, звідки походять всі ці причинувати люди, яким чином їм вдається на протязі всього твору витримувати тон цього делірійного погребального буйства?... цього поліцейського епілентизму, цього сходового тугодумства, цієї зневіри, цього шаленства... Це диво-дивне відразу ж стає зрозумілим, чари вмить розсіюються, варто вам провести кілька днів у Росії... Тут у довершеності розуміли ці несамовиті пристрасті. Ці впливи, хворобливу тічку всіх цих душ, що подібні прогнилим соскам на ребрах побитої, паралізованої, приреченої суки”¹².

Думки про протистояння більшовизму та гуманізму дотримувався і Винниченко. Хоча ці памфлети були на свій час настільки одіозними, що у декого з читачів виникала підозра: чи не обманює Селін і чи не є вони пародією. Такої думки дотримувався, наприклад, А. Жід: “Ну, а якщо це не жарт, тоді Селін – цілковитий псих”. На сьогодні, антибільшовизм і

антисемітизм Селінових творів не сприймаються, на нашу думку, аж так гостро і хворобливо, як це було наприкінці 30-х рр., а подеколи вони й справді нагадують пародію.

Після ближчого ознайомлення з памфлетами “Дрібниці для погрому”, “Школа трупів” складається враження, що антисемітські зауваги Селіна носять усе ж таки іронічно-сатиричний характер. Можна навіть стверджувати, що в цьому есеї гостро негативне ставлення до пролетаря заочно переважає антисемітську налаштованість¹³. Хоча антисемітські настрої були, безперечно, притаманні світогляду Селіна, у “Дрібницях для погрому” він з їдучою насмішкою констатує: “У царській ложі “Марійки” сидять місцеві партійні боси. Робітники у вихідних костюмах сидять на гальорці. А в першому ряду – євреї в окулярах... серед них є кілька зарослих пишною шевелюрою ... “а-ля Бакунін”... Ветерани революції. Справжній паноптикум. Фарс”¹⁴.

Опіум, що рухає натовпами, Селін вбачає в більшовицьких обіцянках щастя, котре постійно відкладається. “Усі війни, починаючи з потопу, супроводжуються музикою оптимізму. Усі вбивці бачать майбутнє в рожевому світлі, це частина їхнього ремесла”. Це щастя діє як постійна приманка. Воно робить людей заздрісними, мстивими і претензійними”. Селін цитує Ж.Ренара: “Не досить бути щасливим, треба, щоб решта людей не мали щастя”¹⁵.

Винниченко, своєю чергою, розмірковуючи про щастя, звертається до твору відомого бельгійського письменника і мислителя – М. Метерлінка “Життя бджіл” (1901), де письменник стверджує, “що індивід у бджолячому колективі жертвує на користь колективу своєю свободою, правами, щастям. Що таке щастя Метерлінк не каже. Але в другому місці він каже, що бджоли, вирвані з колектива, помирають від туги за колективом. Коли вважати щастя як рівновагу і погодження сил, то ясно, що ув бджіл є цілковите щастя, хоча немає тих цінностей, які з погляду людини є величезні”.

Селін визначає тоталітарну небезпеку, замасковану під порожній ідеалізм, таким чином: “Коли смерть за ідею є єдиною естетичною програмою, це допоможе здохнути всім: велика чистка заради ідеї”, котра мала застерегти його від “істини в останній інстанції”¹⁷. Винниченко вже після війни чимало міркує над проблемами сталініського тоталітаризму: “Віра в присуд і страх є головна рушійна сила большевизму і всякого тоталітаризму. Система поголовного шпигунства, доносів, наклепів, тортур, катування, каторжних таборів, розстрілів... Не в жаху, не в страхіттях жорстокості й кривавості диктатур є їхня суть, а в їхній вірі в силу примусу і страху”¹⁸.

У своїх спогадах про відвідини Ленінграда Селін наголошує на процесі “внутрішньої колонізації” Росії, на чому наголошує історик і літературознавець О. Еткінд, стверджуючи, що “розпочавшись як шалений

¹¹ Vynnychenko V. Shchodennyky. 1932–1942, op. cit., P. 80.

¹² Selin v Rossii: Materialy i issledovaniya [Selin in Russia: Materials and research], URL: femme-terrible.com/books/ celine v rossii [in Russian].

¹³ Céline L.-F. Mea culpa..., op. cit., P. 127.

¹⁴ Selin v Rossii: Materialy i issledovaniya..., op. cit.

¹⁵ Céline L.-F. Mea culpa..., op. cit., P. 125.

¹⁶ Vynnychenko V. Shchodennyky 1932–1942..., op. cit., P. 66–67.

¹⁷ Céline L.-F. Mea culpa..., op. cit., P. 126.

¹⁸ Vynnychenko V. Shchodennyky 1932–1942..., op. cit., P. 249.

вибух антиімперських настроїв, революція 1917 р. призвела до нового рабства”. А Селін пише так: прекрасними вулицями Ленінграда бродить та, яку він називає “Тетяна Голод”. На вулицях, у вбогих крамничках продають по дуже високій ціні справжній непотріб. І найгірше те, що злиденні люди тримаються за свої злидні: “Уся Росія живе на одну десяту нормального бюджету, крім Поліції, Армії, Пропаганди”.

Винниченко не так метафорично реагує на голод. Це слово зустрічається в його Щоденниках понад 100 разів, більше згадується тільки “щастя” (400), Сталін (понад 700). У записках Винниченка, порівняно із Селіновими, годі знайти бодай частку іронії чи знуцання. Український письменник сприймає це явище дуже серйозно, причому розширює його функціонал. Ідеться і про голод в Україні 20-30-х років, і повоєнний голод по Європі, який йому довелося відчувати на собі, і голодування української еміграції (Шаповали, Севрюки), акції голодування Ганді. Так, головуючи в Комітеті допомоги голодуючим, 2 липня 1924 р. Винниченко занотував: “Голод ... в Україні зростає. Тільки зробивши зусилля і конкретно уявивши собі реальні картини голоду, забуваєш про політичні міркування і виразно не хочеш такою ціною загибелі шарлатанів і спекулянтів на людському горі й темноті” (ЛШШ, ф. 171, од. зб. 54, Кн. XIII).

Згадок про ознайомлення Винниченка з есеєм Селіна “Mea culpa” у Щоденнику немає, проте відомо, що з “Дрібницями для погрому” він був знайомий, про що свідчить такий запис: “Лист від Depoela (боячись критики за деякі пасажи, видавець не хоче видавати “Лепрозорій”) ... Почуваючи, очевидно, ніяковість, він додає, що думки книги такі оригінальні, що читатимуть широке коло читачів. Розуміючи, рід тут не в страху перед критикою, а в огиді горішнього наскрізь прокаженого до конкордизму. Та й дійсно, ніяково перед критикою, яка засміє: вчора видав книгу Селіна, яку уряд конфіскував за реакційність і антисемітизм, а сьогодні “Лепрозорій”. Хоч-не-хоч одмовлятися треба”²¹. Варто згадати тут давній памфлет Винниченка “Революція в небезпеці Лист західної групи У.К.П. до комуністів і революційних соціалістів Європи та Америки (Відень-Київ, 1920). Винниченко-політик формулював убивчі для більшовиків обвинувачення, а Винниченко-письменник знаходив для них образну й емоційно насичену форму викладу: “Сифіліс руського шовінізму ввійшов у кров руського громадянства. Ми не помилились, коли скажемо, що 99% руської буржуазної інтелігенції стояло на становищі повної негачії української народності, а 98% соціалістичної руської інтелігенції всяких партійних відтінків стояло на цьому самому”²².

Селін, зі свого боку, характеризує згубний шлях країни Рад, базований на брехні та експлуатації Пролетаря, також користується метафорою “духовного сифілісу”: “Хай там як, а людина завжди створює собі муки, немов сифіліс – гуми... Ось у цьому глибинна суть системи!”²³. Слід наголосити, що коцепт “духовний сифіліс” пояснює величезний вплив “гальської хвороби” на світову культуру,

етику і мораль. Дослідники (Н.Завгородня, А.Штрай) називають величезну кількість митців, філософів, які творили під впливом сифілісу й померли від нього (Ніцше, Шопенгауер, Ленін, Гітлер, Блок, Рембо, Верлен, Мопассан, Ван Гог, Гоген, Тулуз-Лотрек, Пікассо, Врубель та багато інших. Винниченко 24 грудня 1936 року занотував: Помер Стефанік! Галицьке Іванище не виявило ніякого особливого горя чи жалю. Правда, воно не виявляло його й під час помирання Стефаніка, яке тяглося років з п’ятнадцять. Іванище знало, що Стефаніка гриз і душив сифіліс. Воно знало, що боротися з цією хворобою можна з успіхом. Воно знало, що Стефанік є велика духовна цінність. Але воно, це галицьке, дрібне, гиденке Іванище нічого не зробило, щоб боротися з хворобою, яка гризла і нищила джерело духовних цінностей. Галицькому міщанському паскудненькому Іванищу духовні цінності не потрібні. І воно дало загинути Стефанікові так само, як це зробило з Франком! Ганьба і огида”²⁴.

З одного боку Винниченків памфлет містив аналіз суспільно-політичної ситуації, критику великодержавницького курсу більшовиків стосовно України, викривав “єдиноліччє”. Іншими словами, український та французький прозаїки писали про прихований за деклараціями реальний курс більшовиків. Винниченко, як і Селін, знаходив по-сатиричному влучні означення, охрестивши представників ЦК та вищих партійних чиновників “совбурами” (совітською буржуазією), що визискує з робітників та селян не гірше за поміщиків і капіталістів, а національності колишньої Російської імперії переслідує як запеклі російські шовіністи: “Коли всі апарати уряду й влади обсажені присланими з московського центру... то яка може бути мова про українізацію”. Памфлет закінчується саркастичною згадкою про треті роковини революції в Росії, яка “нині там костеніє та занепадає”²⁵.

Своєрідний перегук, або “приховане цитування” із Селіна можна побачити і в “Слові за тобою, Сталіне!”. У Селіновій венерологічній лікарні, яка досить натуралістично описується в “Дрібницях для погрому”, є окреме дитяче відділення “успадкованого сифілісу”, малолітні пацієнти якого по-піонерськи голосно скандують “У нас все добре!”, а лікаря, що, постійно посміхаючись, супроводжує письменника, той саркастично називає Добровичем.

Палата табірної лікарні у Винниченка нагадує відділення ленінградської венерологічної клініки: “Вся прислуга і навіть хворі були зігнані в один бік палати... Повітря було густе, повне теплого, задушливого сморіду, в якому головну роллю грав запах йодоформу. Підлога була так огидою а брудна, що тільки по звуку під ногами посередині палати можна було догадатися, що вона була з дерева. З такого самого дерева і майже такі саме брудні й чорні були стіни з великими щілинами, що були заткнуті шматками паперу.

Біля лампи висів портрет Сталіна в уніформі генералісимуса і з добрим привітним усміхом батька”²⁶. Ця брудна палата з портретом Сталіна, як і у Селіна,

¹⁹ Etkind A. Vnutrennyaya kolonizatsiya. Imperskiy opyt Rossii [Internal colonization. Imperial experience of Russia], Moskva: Novoye literaturnoye obozreie, 2013, P. 47 [in Russian].

²⁰ Céline L.-F. Mea culpa..., op. cit., P. 125.

²¹ Vynnychenko V. Shchodennyky 1932–1942..., op. cit., P. 216.

²² Vynnychenko V. Revolyutsiya v nebezpeti [Revolution in danger], URL: dsnew/ukr/nashi revolyutsiya_1917/sifilis_ruskogo-shovinizmu - yak - vinnichenko - z - bilshovika - peretvorivysya - na - voroga - pracyuuchi - mas - 11112020 [in Ukrainian].

²³ Céline L.-F. Mea culpa..., op. cit., P. 127.

²⁴ Vynnychenko V. Shchodennyky 1932–1942..., op. cit., P. 109.

²⁵ Vynnychenko V. Revolyutsiya v nebezpeti..., op. cit.

²⁶ Vynnychenko V. Slovo za toboyu, Staline! [The word is yours, Stalin!], New York, 1971, P. 86.

символізує собою перетворену на великий концтабір країну Рад.

Спогади двох митців дуже різняться між собою як за настроями, так і за мотивацією. Повернувшись із СРСР, Селін написав: "Я провів місяць у Ленінграді. Жах. Брудно, бідно – огидно. Тюрма. Все – поліція, бюрократія і чумний хаос. Скрізь обман і тиранія"²⁷. Селінові нотатки – це швидка, по-безпосередньому гостра реакція на побачене та почуте, при цьому дуже різко негативно поціноване, позбавлене будь-якої симпатії до радянських людей.

Своєю чергою, сильні психологічні враження від поїздки Винниченка до Москви закарбувались у його свідомості на все життя, знайшовши відображення в багатьох творах. Якщо розглядати спогади Селіна та Винниченка з точки зору "пам'яті жанру", то неважко помітити між ними величезну різницю.

У Винниченка – це, фактично, не реальні спогади про побачене, а результат т. зв. акцентуваної пам'яті історії. Так, американський історик А. Мегілл наголошує, що історія виникає як псевдооб'єктивний дискурс, який грубо підпорядковує собі приватні спогади, в яких закладена та сама емпірична реальність і автентичність, яких історія позбавлена. З другого боку, пам'ять виступає як певний "дискурс, що не піддається виміру і робить твердження про власну валідність, які не можуть бути верифікованими"²⁸.

Розглядаючи спогади Винниченка та Селіна, не можна не звернути увагу на таке суттєве поняття сучасної мнемоністики, як "місця пам'яті", введене в науковий обіг французьким істориком П. Нора ще у 80-х рр.²⁹ Маються на увазі простори, де спеціальні групи включаються в публічну діяльність і виражають "колективне знання про минуле, на якому засноване їхнє відчуття єдності та унікальності свого співтовариства"³⁰. Коли Винниченко відвідував Кремль у 1920 р., обговорюючи долю України та свою власну з керівництвом країни, він ніби навечно закарбував ці події та смисли, додаючи до них нові, про що яскраво свідчить його Щоденник. Причому нотатки про ці події зустрічаються на протязі всього періоду ведення записів. Дуже важливо, що "місця пам'яті", або "хронотопи" (за М. Бахтіним) виступають центральною точкою осмислення травматичних подій минулого, що й сталося з українським митцем і політиком-емігрантом.

Про те, що Кремль, Москва і Київ надовго, можливо, навіть до самого кінця життя стали для українського письменника "місцями пам'яті" свідчить, наприклад, така невеличка, здавалося б, деталь у першому ж реченні "Слова за тобою, Сталіне!": "Коли Степан Петрович, за допомогою домробітниці Дунаші, скинув у передпокої свій *кожух* (курсив наш. –Г. С.) і... пройшов до ідальні..."³¹, то стає зрозуміло, що в пам'яті митця закарбувалися деталі московського побуту саме кінця 10-х – початку 20-х, а не значно пізнішої доби (коли відбувається дія роману), оскільки в ті часи навряд чи державні діячі вищого рангу вдягались у кожухи, нагадуючи парубка з картини О. Мурашка "Зима" (1905). У той час, за словами Селіна, "комісар іде у

своєму..."пакарді"³². Те саме, здається, торкається і постаті хатньої робітниці-сексотки, вони з'явилися дещо пізніше, так само як і табори для ув'язнення політичних ворогів радянського ладу, про які Винниченко, зрозуміло, довідувався згодом. Ще одна промовиста деталь: хатня робітниця-сексотка носить російське ім'я Дунаша як, до речі, і герої-співробітники органів у всіх творах письменника носять російські прізвища (Кішкін, Белугін тощо).

Отже, аналізуючи спогади Винниченка, не варто зараховувати їх до звичайних мемуарів. Тут, на наш погляд, слід говорити про інтертекстуальну пам'ять, яка, на думку авторів антології "Теорія пам'яті"³³, простягається від вивчення традиційних тем, метафор і тропів у літературі до постструктуралістського феномена цитування без лапок. Саме воно й спостерігається, наприклад, у "Слові за тобою, Сталіне!". Зі Щоденника відомо, що Винниченко був знайомий із книжкою радянського дисидента В. Кравченка "Я вибираю свободу", яка вийшла у США 1946 р., була перекладена на 22 мови, втім українською побачила світ лише 2022 р. у видавництві "Смолоскип". Цю книгу, де вперше документально, задовго до О. Солженіцина, засвідчувалося існування ГУЛАГу, свого часу громила редагована Л.Арагоном прорадянська газета "Les Lettres francaises", називаючи автора "дезінформатором", "агентом США". Кравченко ж у відповідь подав до паризького суду, вигравши його 1949 р.

Безперечно, Винниченко не міг не зацікавитися цим процесом, про що згадує в Щоденнику: "Процес Кравченка і . Lettres Moscoutaires (московські, – Г. С.), чи то пак Francaises – виявляє в новому вигляді ленінсько-сталінську мораль: брехня, наклеп, нахабство. Вони мають свідчити проти автора "Я вибираю свободу". Звичайно, як же вони такі можуть свідчити за людину, яка вибрала те, що їм під страхом мук і смерті навіть снитись не повинно"³⁴.

Винниченко, як відомо, починаючи зі своєї поїздки до Москви, послідовно виступав проти сталінізму, справжню суть якого не так просто було розпізнати навіть тим, хто побував у Радянському Союзі. Український письменник був одним із перших, хто поставив знак рівності між Сталіним і Гітлером. Французька преса, зокрема "Le Matin de Pays", зараховувала українського письменника до тих "романістів, що викривають деморалізацію людства московським комунізмом, їх семеро чи шестеро, серед них українське ім'я – W. Winnitchenko"³⁵.

Подібним чином діяв і Селін, який відразу після відвідин СРСР висловив думку, що для блага Франції було б непогано зіштовхнути Сталіна і Гітлера. "Мені шкода, що я це сказав. Але мені буде глибоко наплювати, якщо Гітлер намірється розхрестити росіян. Навіть у найжорстокішій війні він не зможе знищити їх більше, ніж це робить щодня Сталін у їхньому щасливому і вільному мирному житті". І далі: "На долю Гітлера випаде стільки роботи, стільки неймовірних труднощів, аби захищати свої

²⁷ Céline K.-F. Ecrits polemiques [Polemical writings], Quebec: Edition Huit, 2012, P. 68 [in Ukrainian].

²⁸ Megill A. Istoricheskaya epistemologiya [Historical epistemology], Moskva: Kanon+, ROON "Reabilitatsiya", P. 11.

²⁹ Les Lieux de Memoire [Memorial place], Paris, 1984–1992, P. 10 [in French].

³⁰ Ibidem.

³¹ Vynnychenko V. Slovo za toboyu, Staline!..., op. cit., P. 71.

³² Céline L.-F. Mea culpa..., op. cit., P. 126.

³³ Theories of Memory, Reader, 2007, 328 p. [in English].

³⁴ Vynnychenko V. Shchodennyky. 1943 – 1951, op. cit., P. 336-227.

³⁵ Ibidem, P. 361.

завоювання в усіх російських степах, у Забайкаллі, що це займе його на довгий час. Йому цього вистачить на віки, і він просто не встигне полізти до нас”³⁶. Думок щодо спорідненості сталінізму та гітлеризму чимало і в публіцистиці Винниченка. Трохи пізніше у Щоденнику він писав: “Іноді виникає зухвальство, а що як війна, перемога англосаксів означає не тільки гітлеризм та фашизм, а й їхнього кузена – большевизм”³⁷.

Есей Селіна “Mea culpa” став свідченням його прозорливості, здатності до узагальнення малопомітних або ретельно приховуваних фактів, і, найважливіше – про вміння протистояти умонастроєм, по суті панівним серед тодішньої західної інтелігенції. Російська письменниця-емігрантка Н. Берберова з цього приводу згадувала: “На той час у всьому західному світі не існувало жодного видатного письменника, який був би “за нас”, тобто який висловився б проти переслідувань інтелігенції в СРСР, проти репресій, проти радянської цензури, арештів, процесів, закриття журналів, проти залізного закону соціалістичного реалізму, за непокору якому фізично винищувалися російські письменники...”³⁸. Один із чільних представників європейського авангарду першої половини ХХ ст. Жан Кокто писав: “Диктатори сприяють протестові в мистецтві, без протесту мистецтво вмирає. Хотілося б запитати: а як щодо кулі в потилицю?”³⁹. Звичайно, йшлося тут не тільки про письменників, та й не лише російських. Селін зумів за вівісками потьомкінських поселень розгледіти жахи сталінізму і на повен голос сказати про це – тобто зробив те, на що не зважилися десятки письменників, які більшою чи меншою мірою звеличували сталінський режим.

Радянський Союз був для Селіна немовби величезною імперією зла. Він постійно повертається до образів і персонажів новітньої російської історії: Кремля, комісарів, Сталіна, Хрущова, Маленкова, Молотова. Ті самі імена можна зустріти і в Щоденниках Винниченка, який, відчуваючи себе головою уряду УНР у вигнанні, часто не просто згадував багатьох європейських політичних діячів, а й звертався до них з приводу вирішення “українського питання”. Саме в цей час (1937) Винниченко розгорнув велику дипломатичну акцію, склавши меморандум і розіславши його керівникам великих держав світу стосовно перетворення України на незалежну державу під протекторатом Ліги націй.

Селін вражений тим, що злиденні люди тримаються за свої злидні: “Уся Росія живе на одну десятку нормального бюджету, крім Поліції, Армії, Пропаганди”⁴⁰. Винниченко трохи по-іншому реагує на голод. Це слово зустрічається в його Щоденниках понад 100 разів, тут, порівняно із Селіновими, годі знайти бодай частку іронії. Він сприймає це явище дуже серйозно, причому розширює його функціонал. Це і голод в Україні, і повоєний голод у Європі, і голодування української еміграції (Шаповали, Севрюки,

самі Винниченки), голодування Ганді. Так, головуючи в Комітеті допомоги голодуючим, 2 липня 1924 р. Винниченко занотує: “Голод ... в Україні зростає. Тільки зробивши зусилля і конкретно уявивши собі реальні картини голоду, забуваєш про політичні міркування і виразно не хочеш такою ціною загибелі шарлатанів і спекулянтів на людському горі й темноті” ІЛШ, ф. 171, од. зб. 54, Кн. XIII).

Селін і Винниченко, безперечно, були моралістами. Обидва чимало розмірковують про мораль: “А чесність, на думку французького прозаїка, проповідує кожна паскуда! Що більше нечесна, то довші казання! І як вони вихваляють – кожен себе! – яка ж то програма комунізму. Вимоги тварюки заради тварюк!... Головне напхатись: суверен хоче жертви! Він володіє геть усім!”⁴¹. Винниченко також задається питаннями моралі, запитуючи сам себе: “Чи є вбивство людини акт неморальний? Протиприродний? Здається, таке просте питання, така проста повинна бути відповідь. Тим часом одповісти на нього не легко.” (ІЛШ, Ф. 171, од. зб. 59, Кн. ХУІІІ, 30 червня 1929).

При цьому моральні цінності в обох прозаїків відмінні. Так, усю свою майстерність французький письменник звертає на те, аби послідовно поливати брудом все, що, зазвичай, користується найбільшою повагою в суспільстві: всі звичні соціальні цінності, від патріотизму до кохання. Для українського мистця моральні цінності, “чесність з собою” завжди посідали чільне місце.

Селін дійсно обмірковував висловлювання французького письменника, друга Монтеня Етьєна де Ла Боеї (1530–1563) з його “Міркувань про добровільне рабство” та з “Генеалогії моралі” Ф. Ніцше, що змушувало його передбачати, що вчорашній раб поводитиметься як господар, як тільки у нього з’явиться для цього можливість: “Він так само смердить лакеєм. У ньому є всі гідні інстинкти п’ятдесятилітнього рабства. Точка зору Селіна залишається подібною до позиції моралістів ХУІІ ст. – “Людина – це єдиний тиран себе самої”⁴².

Подібні думки про лакейство французів висловлював і Винниченко напередодні здачі німцям Франції: “Деякі французи настільки бояться, що загублять своє класове панування при перемозі Англії, що й вони гаряче, жадно бажають їй поразки, хоча так само знають, що ця поразка принесе усій Франції цілковите рабство”⁴³.

Усі промови про нову людину видаються Селінові чистою демагогією. Він так само розвінчує оспівування індустріального прогресу: “Всі Форди однаковісінькі, байдуже, радянські чи ні”⁴⁴. Він зумів вичленити в прогресизмі з “людським обличчям” тоталітарні прийоми, тобто “обов’язкову примусову працю, те саме, що написано при вході в Освенцім (Arbeit macht frei), і в програмах Сталіна. Це ніяк не змушує його приєднатися до пролетарського пориву, єдина відмінність якого від

³⁶ Céline L.-F. Ecrits polemiques ..., op. cit., P. 101.

³⁷ Vynnychenko V. Shchodennyky 1932–1942..., op. cit., P. 336.

³⁸ Berberova N. Kursiv moy [Italics mine], Moskva, 1990, P. 38 [in Russian].

³⁹ Malraux A. La Condition humaine [The human condition], Paris, 1933, P. 219 [in French].

⁴⁰ Céline L.-F. Mea culpa..., op. cit., P. 123.

⁴¹ Ibidem, P. 122.

⁴² Ibidem, P. 123.

⁴³ Vynnychenko V. Slovo za toboyu, Staline!..., op. cit., P. 309.

⁴⁴ Céline L.-F. Mea culpa..., op. cit., P. 123.

західного лише в тому, що він більш нищий і не може забезпечити себе нічим, окрім алкоголю.

Опіум, що рухає натовпами, Селін вбачає в обіцянках щастя, котре постійно відкладається. "Усі війни, починаючи з потопу, супроводжуються музикою оптимізму. Усі вбивці бачать майбутнє в рожевому світлі, це частина їхнього ремесла. Це щастя діє як постійна приманка. Воно робить людей заздрисними, мстивими і претензійними. Селін цитує Ж. Ренара: "недостатньо бути щасливим самому, треба, щоб інші не були щасливими"⁴⁵.

Винниченко, розмірковуючи про щастя, звертається до відомого бельгійського письменника і мислителя – М. Метерлінка, зокрема до його книги "Життя бджіл" (1901): "Метерлінк у своїй книзі "Життя бджіл" каже, що індивід у бджолячому колективі жертвує на користь колективу своєю свободою, правами, щастям. Що таке щастя Метерлінк не каже. Але в другому місці він каже, що бджоли, вирвані з колективу, помирають від туги за колективом. Коли вважати щастя як рівновагу і погодження сил, то ясно, що у бджіл є цілковите щастя, хоча немає тих цінностей, які з погляду людини є величезні"⁴⁶. Свідчення двох митців-європейців, критично налаштованих як до буржуазного, так і до радянського суспільного ладу. Вони сильно відрізняються за темпераментом і стилістикою письма, за подачею окремих конкретних тем.

На єдиній листівці, відправленій у Францію, Селін пише: "Дідько забирай! Якщо це майбутнє, то треба старатися насолоджуватися нашими мерзенними умовами життя. Який жах! Мої бідні друзі. Навіть життя в Гонессі (одне з найбідніших передмість Парижа)

порівняно з цим набуває певної чарівності"⁴⁷.

Висновок. Винниченко, будучи в сучасному сенсі соціал-демократом, звичайно, сильно відрізнявся в оцінці марксизму від Селіна, для якого Маркс був лише "гладуном із розгодованою пикою"⁴⁸, але антикапіталістична, антибільшовицька та антиросійська налаштованість багато в чому дозволяє поставити цих двох дуже різних інтелектуалів-літераторів поряд. Безперечно, вони дуже сильно відрізняються за темпераментом і стилістикою письма, подачею окремих конкретних тем, ставленням до важливих тогочасних ідеологічних і суспільно-політичних проблем, але вони близькі силою гуманістичних поглядів на інтереси французького й українського народів, змістовно віддалених інтуїцій, містких і яскравих образів.

Сиваченко Галина – доктор філологічних наук, професор, завідувачка відділу компаративістики, автор понад 200 наукових праць, з них 4 монографії і 10 підручників. Коло наукових інтересів: літератури західнослов'янських народів, українська література (постмодернізм, творчість В. Винниченка), компаративні дослідження світової та української літератури.

Syvachenko Halyna – Doctor of Philology, Professor, Head of the Comparative Studies Department, author of over 200 scientific works, including 4 monographs and 10 manuals. Research interests: literature of Western Slavic peoples, Ukrainian literature (postmodernism, works of V. Vynnychenko), comparative studies of world and Ukrainian literature.

Received: 18.05.2023

Advance Access Published: June, 2023

© H. Syvachenko, 2023

⁴⁵ Ibidem, P. 122.

⁴⁶ Vynnychenko V. Shchodennyky. 1943 – 1951, op. cit., P. 67.

⁴⁷ Selin v Rossii: Materialy i issledovaniya. ..., op. cit.

⁴⁸ Céline L.-F. Mea culpa..., op. cit., P. 122.